

Kitap Tanıtma:

NECDET SAKAOĞLU, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Yurt Yayınları 8, Ankara, 1984, 315 s.

Gelibolulu Mustafa Âli, XVI. yüzyıl sonlarında halk ile devlet örgütü arasında ortaya çıkan maslahatgüzar ya da iş eri adıyla anılan "tufeyli" zümreyi "memalik-i mahrusa âyanından" olarak göstermektedir¹. Şer'iyeye sicillerine dayanılarak yapılan bir araştırmaya göre, âyan ve eşraf XVI. yüzyılda, Osmanlı şehir toplumunda devletle reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen ve halkın temsilciliğini üstlenmiş bir grup olarak ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu grup; zengin tüccarlardan, esnafın yaşlı ve göngörmüşlerinden, ulema ve diğer din adamlarından oluşuyordu². XVII. yüzyıl boyunca tımar sisteminin bozulması, merkezi gücün taşradaki etkisinin azalması, devlet memurlarının (ehl-i örf) yolsuzlukları, mukataaların malikane usulü ile kaydı- hayatla âyan ve eşrafa verilmesi, bu sınıfın gititkçe güçlenmesine yol açtı³. Bazı idari ve kazai işler de âyanların eline geçmeye başladı⁴. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra miri arazinin hemen hemen bütünüdür denetimleri altına alan âyanlar, irsi egemenlik sürdüren vasal prenslikler haline dönüştüler⁵. Yuzo Nagata, âyanların 1768-1774 Osmanlı-Rus seferi sırasında ağırlıklarını daha da arttırdıklarını ve devlet otoritesini sarsacak bir güç kazandıklarını belirtmektedir⁶. Reayanın, bunların siyasi liderliklerini merkeze karşı desteklemiş olması, kendilerini bürokrat paşalardan ayıran temel bir ayrıcalık olarak görülmektedir⁷. Âyanların kimi zaman reayanın can güvenliğini sağlama ve vergilerini hafifletme gibi kamu yararına bir işlevi de yerine getirdiklerini unutmamak gerekir.

Âyanlar, "Ahali-i vilayetin ale'l umum ittüfak ve ihtiyar eyledikleri kimseler"⁸ arasından seçiliyordu. Bu bakımdan âyanlık üzerine derli toplu bir inceleme yapmış olan V.P. Mutafciyev⁹, bu seçimlerde üretici halkın önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Mayıs 1790 (evahir-ı ramazan 1205) tarihli bir hükümde de "âyanların azil ve nasbına valiler ve sair memurlar tarafından müdahale olunmayup ahalinin intihabı"¹⁰ ilkesinin bir kez daha yinelandığı görülmektedir. Bu yüzdendir ki Ziya Gökalp, Türkiye'de derebeylik sisteminin "halk hakimiyeti" devrini hazırladığını iddia etmiştir. Bu görüşte sınırlı da olsa bir gerçek payı vardır¹¹. Ancak âyanların her zaman halkın koruyucusu olmadıklarını kimi kez de celladı durumuna geldiklerini unutmamak gerekir. II. Mahmud'un bütün çabalarına ve Tanzimat döneminde yapılan yeniliklere karşın birçok yerlerde meclislere, özellikle küçük şehir ve kasabalarda ağa ve *vücut-ı memleket* adı altında eski âyanlar hakim olmuştur¹².

¹ Köprülü, "Âyan", *İslam Ansiklopedisi*, II, 41; Uzunçarşılı, "Âyan", *göst. yer.*

² Özer Ergenç, "Osmanlı klasik dönemindeki 'eşraf ve a'yan' üzerine bazı bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), 105-118.

³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara, 1977.

⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, 97.

⁵ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda desantralizasyona (adem-i merkeziyet) dair genel gözlemler", *Bellekten*, 152 (1974), 696.

⁶ Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmet Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Tokyo, 1976, 2.

⁷ Yaşar Yücel, *göst. yer.*

⁸ Bekir Sıtkı Baykal, "Âyanlık Müessesesinin düzeni hakkında belgeler", *Belgeler*, 2 (1964), 221-225.

⁹ "XVIII. yüzyılın son on yılında Âyanlık Müessesesi", çev. Bayram Kodaman, *Tarih Dergisi*, 31 (1977), 163-182.

¹⁰ Mücteba İlgürel, "Balıkesir'de Âyanlık mücadelesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3 (1972), 63-67.

¹¹ Halil İnalçık, "Sened-i İttüfak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu", *Bellekten*, 112 (1964), 608.

¹² İnalçık, *göst. yer.*

XVIII. yüzyılın koşulları, Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında derebeylik yönetiminin kesin bir başarıya ulaşmasına yardımcı oldu. Âyanlar binlerle ifade edilen kapı halklarıyla büyük birer silahlı güç haline geldiler. Ölü bir belge olarak kalmakla birlikte Sened-i İttifak¹³ bunların devlet katında elde ettikleri nüfuzun en önemli bir kanıtı olarak görünmektedir.

Necdet Sakaoğlu'nun Divriği'de bir derebeyi ocağını, Köse Paşa Hanedanı'nı ele alan incelemesi, imparatorluğun çeşitli yörelerinde kök salmış âyanlar üzerine yapılan çalışmalar zincirine yeni fakat sağlam bir halka eklemiştir¹⁴. Bu tür ayrıntılı monografilerin, derebeylik düzeyini daha yakından kavramamıza büyük yardımcı olacağına şüphe yoktur. Sakaoğlu'nun bu çalışması çok geniş ölçüde arşiv malzemesine dayanmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki belgeler tarandığı gibi Sivas ve Divriği şer'iyye sicilleri de incelenmiş, hattâ Divriği nüfus memurluğunda bulunan esami defterleri dahi kullanılmıştır. Ancak bütün bu kaynaklar ve bu kaynakları destekleyen eserlerden başka asıl üzerinde durulması gereken nokta yazarın, sözlü rivayetleri de büyük bir titizlikle derlemiş olmasıdır. Bu rivayetler, türküler vb. Köse Paşa Hanedanı'nın yörenin tarihinde ve hattâ folklorunda ne kadar derin izler bıraktığını açıkça ortaya koymaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşan bu rivayetlerin, yazılı belgelerin verdiği bilgilerle çoğu kez uyuşması da ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur¹⁵.

İmparatorluğun birçok yöresi gibi Divriği de XVIII. yüzyıl sonlarında yerel güçlerin filizlenmesine uygun bir ortam oluşturuyordu. Güvenlik bozulmuştu. Ekonomi sarsılmıştı. Çevredeki oymaklar sürekli bir kaynaşma içinde idi. Kasaba hem başkentten hem de eyalet merkezi olan Sivas'ın denetiminden uzaktı. Bu yüzden kasabanın şiddetle muhtaç olduğu otorite kendi içinden çıkmakta gecikmedi. Vezir Köse Mustafa Paşa hanedanının kurucusu oldu. Osmanlı tarihlerinin kendisinden ancak birkaç cümle ile söz ettiği, çoğu kez de zamanında aynı adı taşıyan diğer paşalarla karıştırdığı bu Köse Mustafa Paşa, devletin gözünde kimi zaman yetenekli bir vezir, kimi zaman da zalim bir zorba idi. Halkın gözünde ise hayırsever, yoksul babası, bütün varını yoğunu kasabanın kalkınmasına harcayan bir baba idi. Köse Paşa'nın soyu oğlu Hafız Velieddin Paşa, torunu İmam Hüseyin Bey, dördüncü kuşakta Osman Bey, beşinci kuşakta Esad Beyle 1919 yılına kadar devam etmiştir. İyilik sever, yoksul babası Köse Paşa'nın yerini alan oğlu Vezir Hafız Velieddin Paşa, III. Selim'e, IV. Mustafa'ya ve II. Mahmut'a on yıl süreyle vezirlik etmiş, eyalet yönetmiş, en sonunda devlete baş kaldırarak bir âsi damgasını yemiş ve tüyler ürpertici bir şekilde katledilmiştir.

Veli Paşa'nın uyandırdığı öfke, hanedanın gözden düşmesine neden oldu. Fakat İstanbul'da yapılan girişimler sonunda Köse Paşa Hanedanı aklandı. İmam Hüseyin Bey, "kapıcıbaşı" unvanını almakla kalmadı, dedesinin sarayında "izah edilemeyecek bir protokol taşkınlığı içinde" yaşamaya başladı. Babasının uyandırdığı kin, nefret ve soğukluğu gidermek için gerekli adımları atmaktan da geri kalmadı. "Kaymakam Rif'atlı İmam Hüseyin Bey" babasının zalim olarak anılmasına karşılık "cömert, saltanat düşkünü" olarak ün yaptı. Tanzimat reformlarının

¹³ İnalçık, *göst. yer.*

¹⁴ Bu konuda yapılan çalışmaların toplu bir listesi Yücel Özkaya'nın anılan eserinde (Not: 3) bulunmaktadır. Ayrıca bk. Çetin Börekçi, *Kara Osman-zâde Hacı Hüseyin Ağa ve Yılanlı-oğulları (Aydın muhassılı ve Saruhan mütesellimi)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi (1963), Mahmut Hasan Şakir, *Küçük-Ali oğulları (Payas Ayanı)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi (1963), G. Veinstein, "Âyâns de la région et le commerce du Levant", *Etudes Balkaniques*, 3 (1976), Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara, 1980.

¹⁵ Sözlü rivayetlerin tarih araştırmalarındaki yeri için bk. Freddy Raphael, "Le travail de la mémoire et les limites de l'histoire orale", *Annales (ESC)*, 35/1 (1980), 127-145; D. Aron-Schapper ve D. Hanet, "D' Hérodote au magnétophone: sources orales et archives orales", *aynı yerde*, 183-199.

akışı içinde İmam Hüseyin Bey, Divriği kaymakamlığına getirildi ve altı yıl (1841/42 - 1847) bu görevde kaldı. Tanzimat'ın kaymakamlığa getirdiği İmam Hüseyin Bey'in aslında derebeyliği devam ediyordu. O, sürekli olarak ortaya çıkan her konuda sırtını çökmek üzere olan bu duvara dayamaktan geri kalmadı. 1871 yılında bu tipi temsil edenlerin sonuncusu olarak öldü.

Necdet Sakaoğlu, yerel bir hanedanın oldukça ayrıntılı bir incelemesini yapmış, Divriği tarihini de Köse Paşa ailesinin tarihi bağlamında ele alıp işlemiştir. İmparatorluğun diğer yörelerinde sivrilen hanedanlara yönelik bu tür araştırmalar -bugüne kadar yapılanlara ek olarak - Osmanlı Tarihi'nin bir bütün olarak kavranmasına katkıda bulunacaktır. Bu değerli çalışmanın bir dizinle de tamamlanması şüphesiz çok yerinde olacaktır.

ZEKİ ARIKAN

